

Frank Tibor

A budapesti Kir. M. Tudományegyetem a két világháború között

Az ELTE holokauszt- és második világháborús emlékművének felavatásához kapcsolódó konferencián és az annak alapján készült kötetben helyén való rövid körutat tenni a két világháború között az egykori budapesti Kir. M. Tudományegyetemen és annak Bölcsészettudományi Karán.¹

¹ A budapesti egyetem Bölcsészettudományi Kara egészen 1949-ig magában foglalta a mai Természettudományi Kart, 2003-ig a mai Pedagógiai és Pszichológiai Kart és a mai Társadalomtudományi Kart.

Az Informatikai Kar a TTK-ból vált ki, ugyancsak 2003-tól.

Nincs itt terünk az egész korszak kimerítő szemléjére, néhány meghatározó mozzanatra azonban – eredeti dokumentumok alapján – felhívhatjuk a figyelmet.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem jogelődeivel együtt értve évszázadokon át az ország egyetlen egyeteme volt. Csak a 19. század második felétől kezdődött meg más budapesti (Műegyetem 1871), illetve néhány vidéki (Kolozsvár 1872, Debrecen 1912/14, Pozsony 1912/14) egyetem alapítása illetve működése. Mint annyi magyarországi intézmény történetében, az első világháború katasztrofális szerepet játszott: tanárok és diákok egyaránt áldozatul estek a háborúnak, a trianoni béke nyomán meghúzott új országhatár több egyetemet az ország határain kívül rekesztett és költözésre kényszerített, a budapesti tudományegyetem elveszítette birtokállománya jelentős részét. A háború utáni két forradalom és az ellenforradalom végzetesen megosztotta a tanári kart és a diákságot – hosszabb távon jószíval az egész magyar értelmiséget. Pusztító hatása volt az 1920. évi XXV., *numerus clausus* törvénynek, az ebből is fakadó, döntően zsidó kivándorlási hullámnak.²

² Lásd Frank Tibor: *Kettős kivándorlás. Budapest–Berlin–New York 1919–1945*, Budapest, Gondolat, 2012, 2015²; Frank Tibor: *A magyar trauma 1918–1920*. In: Molnár Judit, szerk.: *Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról*, Budapest, Nonprofit Társadalomkutató Egyesület, 2011.

Mindez erős, sok esetben maradandó nyomot hagyott a budapesti tudományegyetemen is. Hekler Antal (1882–1940), az egyetem művészettörténész professzora, Corvin-koszorúval kitüntetett akadémikus, 1931-ben megjelent kis kötetében, amelyet a budapesti Királyi Magyar Egyetemi Nyomda *A budapesti Pázmány Egyetem sorskérdései* címen adott ki, a helyzetet „aggasztónak”, „ijesztőnek”, „bénítónak”, „veszélyesnek”, „sorvadásnak” írta le. „[A] XX. század első tizedei egyetemünk életében, szomorúan kell bevallanunk, aggasztó visszaesést jelentenek. A válságot nem a szellemi, hanem az anyagi erőforrások elapadása idézte elő. Klinikáink és intézeteink fölszerelése a csaknem három évtizedes pangás következtében szinte ijesztő hiányokat mutat, intézeti könyvtáraink a tudomány fejlődésével nem tudtak lépést tartani, szemináriumaink és intézeteink munkásságát a fojtogató helyszűke károsan hátráltatja, tanszékeink számának még mindig folyamatban levő apasztása pedig az egyetem tudományos munkaszervezetének teljességét veszélyezteti. (...) A nemzeti közvélemény pedig dermesztő közönnyel és részvétlenséggel szemléli az ország első egyetemének lassú sorvadását. (...) Szinte elképzelhetetlen, hogy az a háborús évek után kialakult kultúrpolitikai program, melynek két vezérlő gondolata: a kultúrfőlény és az egyetemalapításokkal összekötött kulturális decentralizáció első ízben a budapesti egyetem falai között bontott szárnyat, megvalósulásában éppen ennek az ősi intézménynek az életerejét csökkentse és veszélyeztesse.”³

³ Hekler Antal: *A budapesti Pázmány Egyetem sorskérdései*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931, 26–27.

Ebben az értelemben panaszolja a legutóbbi évek hanyatlását Szentpétery Imre (1878–1950) 1935-ben, az egyetem fennállásának háromszázadik évfordulójára kiadott könyve is *A Bölcsészettudományi Kar történetéről 1635 és 1935 között*, amely az egyetem történetének negyedik köteteként jelent meg, ugyancsak a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda kiadásában, Budapesten.⁴

⁴ Szentpétery Imre: *A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935*, Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935, 634., 640–641. és passim.

A budapesti Kir. M. Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülés-jegyzőkönyvei beszédesebben szólnak ezeknek az éveknek az egyetemi mindennapjairól, feszítő gazdasági, politikai és személyi gondjairól. Mauritz Béla (1881–1971), az ásvány- és kőzettan professzora, a kar leköszönő dékánja 1930. június 2-án szomorúan emlékezett meg „fáradásainak eredménytelenségéről”, s odáig ment, hogy leszögezze: „Sajnos a mai idők a mi egyetemünkön az alkotásokra nem alkalmasak. Félve gondolok a jövőre, midőn még szerényebb anyagi eszközökkel kell majd egyelőre beérnünk.”⁵

⁵ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1930. évi június hó 2-án tartott (...) üléséről. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, a bölcsészeti kar üléseinek jegyzőkönyvei (a továbbiakban ELTE Lt. BTK jkv) 1929–1930, 8/a 35. köt. 148–149. – A dokumentumokat mindvégig betűhív alakban idézem.

1931. december 17-én az új dékán, Heinlein István (1874–1945) ökortörténész professzor fájdalommal szolt arról, hogy „a dologi kiadások terén kellett nagyobb fokú takarékossgot bevezetni”, korlátozták a fűtést és a világítást, elrendelték a szénszünetet, tavaszra halasztották lengyel egyetemi tanárok esedékes meghívását.⁶ Az Egyetem Tanácsa „foglalkozott az egyetemi intézeteknek dotáción felüli kiadásainak kérdésével és e tekintetben a legszigorúbb álláspontra helyezkedett”.⁷ Amint a dékán a tanács üléséről beszámolt, „a legkisebb hiteltűllépés is fegyelmi és anyagi” következményekkel járhat.⁸ A kar igyekezett visszaszerezni Márkus Emiliától a Nemzeti Színház lebontásával megürült telekrészt (a Rákóczi út és a Múzeum körút sarkán), amelyet az egyetem valaha kettő aranyért adott bérbé, 1932-ben ez a teleksáv már százötvenezer pengőt ért, s „amelyet a bérbeadás eredeti hazafias céljaitól teljesen eltérően üzleti célokra használnak”.⁹

⁶ A dékán bejelentése. Jegyzőkönyv a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1931. évi december hó 17-én tartott IV. rendes (...) üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1931–1932, 8/a, 37. köt. 44.

⁷ A dékán bejelentése. Jegyzőkönyv a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1932. február hó 25-én tartott VI. rendes (...) üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1931–1932, 8/a, 37. köt. 68.

⁸ Uo.

⁹ Uo., 71–74.

A tanév végén Heinlein dékán már azt jelentette, hogy „az Egyetemi Tanács az egyetemi költségvetés nagymérvű csökkentése miatt memorandumot intézett a kormányhoz”.¹⁰ Mindeközben pedig az egyetemnek nagy veszteségei ellenére még maradtak birtokai, alapítványi vagyona, adományai, amelyek könnyítették a működési gondokon.¹¹

A tudományegyetem és Bölcsészettudományi Kara még az anyagi megpróbáltatásoknál is rosszabbul tűrte, ha az egyetem autonómiáját fenyegette veszély. Fröhlich Izidor (1853–1931) fizikusprofesszor mint újonnan megválasztott dékán 1920. június 1-jén azzal búcsúztatta a lelépő Angyal Dávid (1857–1943) történészprofesszort, hogy az dékánként 1919–1920-ban „súlyos körülmények között eltökélt szilárdsággal védelmezte autonómiánkat, egyetemünk függetlenségét”.¹² Angyalnak a kar „legmelegebb elismerését” is kifejezte „a válságos időkben tanúsított férfias magatartásáért”.¹³

- ¹⁰ A dékán bejelentése. Jegyzőkönyv a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1932. évi június hó 1-jén tartott IX. rendes (...) üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1931–1932, 8/a, 37. köt. 125.
- ¹¹ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. M. Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1921. évi június hó 22-én (...) tartott IX. rendkívüli üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1920–1921, 8/a, 26. köt. 218. Vö. Szentpétery Imre: i. m. 640.
- ¹² Fröhlich Izidor felszólalása. Jegyzőkönyv a budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1920. június 1-jén (...) tartott (...) üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 235.
- ¹³ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. M. Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1921. évi június hó 1-jén (...) megtartott (...) üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1920–1921, 8/a, 26. köt. 191.

Különösen kiéleződött az egyetemi autonómiával kapcsolatos vita akkor, amikor az egyetem rektora *post festum*, leiratban értesítette a Bölcsészettudományi Kart az Egyetemi Tanács határozatáról, amely szerint az intézmény felveszi Pázmány Péter nevét. A rektor tehát, mint azt neki Tuzson János professzor heves és terjedelmes kari vitában felrótta, „a kormánnyal már letárgyalt és a nemzetgyűlés előtt is leszögezett, kész határozat alakjában” küld értesítést a karnak, „ami egyetemünk autonómiájával nem egyeztethető”.¹⁴ A határozatot ráadásul már „Magyarország legfelsőbb Méltóságának való bejelentése” után közölték a karral.¹⁵ A Pázmány Péter nevének felvételével kapcsolatos 1921. évi bölcsészkar-i vita a korszak talán legszínvonalasabb egyetemi autonómiaértelmezését nyújtotta, és megmutatta az autonómiához történő ragaszkodás gyökereit, relevanciáját és elszántságát.¹⁶

¹⁴ Tuzson János (1870–1943) botanikusprofesszor hozzászólása. A Pázmány Péter név felvételének vitája, az Egyetemi Tanács 1921. június 7-én tartott, VII. rendes ülésén hozott határozatáról, melyről a rektor 5345/1921 sz. leiratában értesítette a kart. Jegyzőkönyv a budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1921. évi június hó 22-én (...) tartott IX. rendkívüli üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1920–1921, 8/a, 26. köt. 221–223.

¹⁵ Hegedüs István professzor hozzászólása. Uo., 218–220.

¹⁶ Uo., 216–237.

Az egyetem professzori kara számára az egyetemi autonómia a korszak vezető értékei közé tartozott – tegyük hozzá: 1919–20 megpróbáltatásai után különösen.

Az 1919 utáni kort a budapesti tudományegyetemen át- meg átjárta a politika. Az egyetemet az igazolási eljárások foglalkoztatták,¹⁷ amelyeknek – Angyal Dávid 1919–20. évi dékán szavai szerint – „célja csak az lehetett, hogy a jövőre nézve lehetetlenné tegye az egyetemen a legjobb nemzeti hagyományokkal ellenkező szellemnek terjesztését”.¹⁸ Angyal azonban – napokkal a trianoni békeszerződés aláírása előtt – azt is felismerte: „Szüksége volna az országnak a forradalmi szenvedélyek csillapodására, hogy összpontosuljon a figyelem a magyarság rendkívül veszélyes helyzetére.”¹⁹

¹⁷ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1920. évi június 1-jén (...) tartott (...) üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 6–7.; 226–233.; 228.

¹⁸ Angyal Dávid leköszönő dékán búcsúbeszéde. Jegyzőkönyv a budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1920. június 1-jén (...) tartott (...) üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 228.

¹⁹ Uo.

A józanabbak azonban hamar átlátták annak veszélyét, hogy – mint Beöthy Zsolt (1848–1922), a magyar irodalomtörténet professzora és az egyetem korábbi rektora mondotta – „a kor könnyen sértő láza karunkban is elharapózott”.²⁰ Óvatosan, de egyértelműen fogalmazott a kor másik nevezetes irodalmár-professzora, Négyesy László is, aki a kar elé terjesztette ugyan a radikális jobboldali Magyar Országos Véderő Egyesület alapszabályait s azok „tiszteltreméltó céljait” illető jelentését, és pártfogolta, hogy az egyetemi hallgatók a MOVE javaslata szerint beléphessenek az egyesület tagjai közé, de csupán „annak határozott kifejezésével, hogy az egyetem polgárai első sorban az egyetemi szabályzatoknak és hatóságoknak tartoznak engedelmességgel s netaláni eltérések esetében azoknak irányítását kötelesek követni”.²¹

²⁰ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1920. július 27-én (...) tartott XIV. rendkívüli üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 304.

²¹ Jegyzőkönyv a budapesti Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1919. évi nov. hó 28-án (...) tartott VII. rendkívüli üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 109.

Az igazoló bizottságok ebben az időben vonták kérdőre az egyetem mennyi kiváló oktatóját, akik közül jó néhányan állásukkal fizettek a Tanácsköztársaság valóságos vagy vélt támogatásáért, vagy annak legkisebb jeléért, amellyel ellenfeleik, intrikusaik, haragos diákjaik megvádolták őket. Hekler Antal professzor „a letűnt rémuralom legválságosabb napjairól” beszélt, „midőn a magyar értelmiség legjobbjait szüntelen veszedelmek és szenvedések fenyegették”.²²

²² Jegyzőkönyv a budapesti Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1919. évi szeptember hó 1-jén (...) tartott I. rendkívüli üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 4.

Ugyanő máskor „kommunista véres szájú agitátorokról” szólt, illetve a Galilei Kör tagjairól és azokról, „akik túlbuzgó lelkeséggel siettek belépni a szakszervezetbe”.²⁵

Sötét idők jártak. A Tanácsköztársaságban vállalt kisebb-nagyobb szerepük miatt nem kímélték a filozófus Alexander Bernátot (1850–1927),²⁴ a matematikus Alexits Györgyöt (1899–1978), Beke Manót (1862–1946),²⁵ Dienes Pált (1882–1952), a szlaviista Asbóth Oszkárt (1852–1920), az antropológus Bartucz Lajost (1885–1966), a jövőndő Nobel-díjas Hevesy Györgyöt (1885–1966), az áramlástan magyar úttörőjét, Kármán Tódort (1881–1963), a csillagász Kövesligethy Radót (1862–1934),²⁶ a történész Marczali Henriket (1856–1940),²⁷ a klasszika-filológus Révay Józsefet (1881–1970), a pszichológus Révész Gézárt (1878–1955),²⁸ az indogermán nyelvész Schmidt Józsefet (1868–1933), a geológus Vadász Elemért (1885–1970), hogy csak a legjobban ismert nevek között tallózzunk.²⁹

²⁵ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1920. szeptember 16-án (...) tartott I. rendkívüli üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1920–1921, 8/a, 26. köt. 12–14.

²⁴ Jegyzőkönyv a budapesti Magy. Tud. Egyetem Bölcsészeti Karának 1919. okt. hó 22-én (...) tartott IV. rendkívüli üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 72–76.

²⁵ Jegyzőkönyv a budapesti Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1919. évi szeptember hó 25-én, illetve november 20-án tartott (...) üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 32–35., 97–100.

²⁶ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1920. július 27-én (...) tartott XIV. rendkívüli üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 303–308.; 1920–1921, 8/a, 26. köt. 182–183.

²⁷ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1920. évi decz. hó 10-én (...) tartott II. rendes üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1920–1921, 8/a, 26. köt. 72–73.

²⁸ Jegyzőkönyv a budapesti Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1919. szeptember hó 25-én (...) tartott III. rendkívüli üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 40–41.

²⁹ Jegyzőkönyv a budapesti Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1919. évi november hó 6-án és 20-án (...) tartott V. és VI. rendkívüli üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 85–87., 97–104., 117.; valamint az 1920. június 1-jén (...) tartott VI. rendes ülés, ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 243.; Jegyzőkönyv a budapesti Kir. M. Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1921. évi április hó 30-án tartott VIII. rendkívüli üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1920–1921, 8/a, 26. köt. 158–166.; lásd még e köt. 12–14.

Marczali Henrik jól látta: „Félő, hogy az igazolásoknál majd a kiélesedett vallási ellentétek is belejátszanak.”³⁰ 1919. december 19-én még a dékán is megszokallta kollégáinak folyamatos igazolási kényszerét, és azt kérte a kartól, hogy tekintsen el a fegyelmi panasz alatt álló tanárok ellen hozott határozatok közlésétől, „minthogy az utóbbi időben ezeket a kollégákat amúgy is igen sok kellemetlenség érte”.³¹

Akadtak józan hangok is, mint Ballagi Aladár (1853–1928) történész és filológus professzor rektoré, akinek jelentése szerint „az igazolás kérdésében nap-nap után folynak tárgyalások. Most is a [az Egyetemi] Tanács előtt fekszik az ifjúságnak egy javaslata, melyben azt kívánják, alakítsassék egy igazoló bizottság, melynek tagjai legyenek: két egyetemi tanár, két hallgató, és egy, az állam részéről kiküldött vezető. Ezt a javaslatot, melyről az ifjúság kizárásával a miniszterrel is tárgyalt, nem fogadta el. Figyelmeztetni kellene az ifjúságot társadalmi úton is arra – folytatta a rektor –, hogy ők ma, midőn a fennálló jogrend fölé akarnak helyezkedni, tulajdonképpen ugyanazt teszik, amit a vörösek tettek.”³² Másoknak is elégük volt az ifjúság túlkapásaiból, a diákzavargásokból.³³

³⁰ Jegyzőkönyv a budapesti Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1919. évi november 20-án (...) tartott VI. rk. üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 97–104.

³¹ Jegyzőkönyv a budapesti Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1919. évi december hó 19-én (...) tartott II. rendes üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 127.

³² Jegyzőkönyv a budapesti Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1919. évi december hó 19-én (...) tartott II. rendes üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 129–130.

³³ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1920. október 25-én (...) tartott I. rendes üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1920–1921, 8/a, 26. köt. 37–41.

Hegedüs István irodalomtörténész professzor ellenezte a felvételre jelentkező hallgatójelöltek nevének kifüggesztését, mert ez „csak tápot ad az amúgy is elharapózott denunciaciói szenvedélynek”.³⁴

A Tanácsköztársaság alatti magatartásukért felelősségre vont és megbüntetett tudósok még sokáig viselték magukon az igazoltatások során rájuk ütött bélyeget,³⁵ közülük néhányan, mint Bartucz Lajos és Vadász Elemér 1945 után fontos szerephez jutottak az Eötvös Loránd Tudományegyetemen.

Az 1920-as évben a magyar törvényhozás a zsidók és a nők számárának jelentős csökkentésében vélte megtalálni a baloldali radikalizmus ellenszerét. Az 1920:XXV. tc. *numerus clausus*t vezetett be a magyar felsőoktatásban. Ezt az egyetem egyes oktatói sürgették is. Szegedy Rezső (1873–1922) professzor, a szerb-horvát nyelv és irodalom tanára 1919. december 19-én javasolta, hogy „kérjük a[z] Egyetem tanács[á]l: a) tegyen sürgős fölterjesztést a vkm-hez³⁶ aziránt, hogy a nemzetgyűlés megalakulása után sürgesse a »numerus clausus« és a zsidókérdés mielőbbi elintézését, mert e nélkül az egyetemen zavartalan munka nem indulhat meg, b) állapítsa meg sürgősen az ifjúság igazolásának módját”.³⁷ A jegyzőkönyv hozzáteszi: a kar Szegedy professzor javaslatát egyhangúlag elfogadta.³⁸

³⁴ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1920. szeptember 16-án (...) tartott I. rendkívüli üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1920–1921, 8/a, 26. köt. 12–13.

³⁵ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1939. évi november hó 21-én tartott III. rendes (...) üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1939–1940, 45. köt. 65–76.

³⁶ Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.

³⁷ Jegyzőkönyv a budapesti Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1919. évi december hó 19-én (...) tartott II. rendes üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 129–130.

³⁸ Uo.

1920. június 24-én a kar a *numerus clausus*ra vonatkozó kétféle tervezetet is tárgyalta. A törvényjavaslat ekkor már a kar tudomása szerint elkészült, tőlük a hallgatóság pontos számának megállapítása tekintetében várt véleményt a minisztérium.³⁹ A kar a vitát 1920. július 5-én folytatta. A terjedelmes előadói javaslatot Méhelly Lajos (1862–1953) zoológusprofesszor adta elő.⁴⁰

³⁹ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1920. június 24-én (...) tartott XI. rendkívüli üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 256–259.

⁴⁰ Méhelÿ Lajos előadói jelentése, 1920. július 5. Jegyzőkönyv a budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Bölcsészeti Karának 1920. (...) július 5-én tartott XII. rendkívüli üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 275., 277–290.

A fajbiológus professzor vázolta a beérkezett javaslatokat, melyeket szerinte „a nagy harmoniára való törekvés (...) siváran üressé, oly szintelen, nemzetünk súlyos helyzetével nem számoló s minden belső erőt és nemzeti hevületet nélkülöző jéghideg, diplomatikus okmánnyá” tett. Méhelÿ a maga lendületes, erőteljes módján kifejtette a saját véleményét: „Itt a magyar lélek becsületes nyíltságával meg kell mondani, hogy igen is, nemzeti szellemmel átítatott, de józanul megfontolt és igazságos intézményekkel törekszünk a zsidó hallgatók mértéktelen beözönlésének gátat vetni.” A felveendő zsidó hallgatók százalékos arányát öt százalékban javasolta megállapítani, és részletesen foglalkozott mind a kikeresztelkedett, mind pedig a vegyes házasságokból származó hallgatók egyetemre kerülésének esélyeivel. Fejtegetései már-már az 1935. évi nürnbergi törvények betűjét és szellemét előlegezték meg. A zoológus kifejtette: „A természet nem tűr korcsfajtákat, mert a korcsok ivadékai előbb vagy utóbb visszafajtáznak, vagyis visszaütnek a törzsfajtákra.” A többek között Arthur de Gobineau, Houston Stewart Chamberlain és Prohászka Ottokár munkáira támaszkodó, pszeudotudományos okfejtés konklúziója (és a Bölcsészettudományi Karnak tett javaslat lényege) az volt, hogy „a numerus clausus bevezetése az ország minden közép- és főiskoláján s egyetemén szükséges... az ország lakosságának minden népfaja, nemzetisége, illetőleg vallás-felekezete csak népessége arányában küldheti fiait az egyetemre. (...) Zsidó fajtájú hallgató csak az összes létszám 5%-a lehet, azonban azok a keresztény vallású zsidók, a kik kimutatják, hogy... mind atyai, mind anyai ágról való nagyszüleik is keresztények voltak, nem tudatnak be e százalékba. (...) A felvételt... írásbeli folyamodvánnyal kell kérni, melynek tárgyában a kar által kiküldött s az ifjúság képviselőivel kiegészített bizottság határoz. A kérvények benyújtói a nemzethűség s a törvénytszetelet szempontjából igazolandók.”⁴¹

⁴¹ Valamennyi idézet dr. Méhelÿ Lajos előadói jelentéséből, 1920. július 5. Jegyzőkönyv a budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Bölcsészeti Karának 1920. évi július hó 5-én (...) tartott XII. rendkívüli üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 277–290. Méhelÿről lásd még az 1919–20. tanévi kari jegyzőkönyv 97–100.; az 1920–21. tanévi kari jegyzőkönyv 177–179., 182–183.; az 1931–32. tanévi kari jegyzőkönyv 124–127. oldalát.

Az egyetem életében ekkorra már működésbe léptek a szélsőséges erők. Angyal Dávid dékán 1919. november 28-án elrémülten jelentette a kari ülésnek, hogy Reinitz Herman doktori szigorlata közben „megjelent a Karhatalmi alakulatnak, majd pedig az Ébredő Magyarok testületének néhány tagja s a vizsgát a jelölt erőszakos eltávolításával megakarták akadályozni. Csak erélyes tiltakozásom után távoztak a teremről – mondta Angyal dékán –, s így a vizsgát befejezhettük. (...) Ugy tudom a jogi karon is fordultak elő hasonló esetek. Hogy a vizsgáztatás nyugalmit biztosíthassuk és a megismétlődésnek elejét vegyük, tegnap fentjártunk a miniszternél,⁴² aki megígérte, hogy igyekezni fog szép szóval hatni az ifjuságra, abban a esetben azonban, ha a közbelépésének nem volna foganatja, más eszközökkel fog rendet teremteni.”⁴³ Az 1920–21-es tanévben is volt rá példa, hogy „a kommunizmus alatt tanusított magatartásukért” egyes hallgatók beiratkozási engedélyét megsemmisítették.⁴⁴ Még 1930-ban is előfordult, hogy egyes oktatóknak, így például Gombocz Endre (1882–1945) egyetemi magántanárnak a Tanácsköztársaság alatt játszott szerepét a kari ülésen részletes vita tárgyává tették.⁴⁵

⁴² 1919. november 24. és 1920. március 15. között Haller István volt a vallás- és közoktatásügyi miniszter.

⁴³ Jegyzőkönyv a budapesti Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1919. évi nov. hó 28-án (...) tartott VII. rendkívüli üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 108.

⁴⁴ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. M. Tud. Egyetem Bölcsészeti Karának 1921. évi április hó 14-én folytatólag tartott IV. rendes üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1920–1921, 8/a, 26. köt. 155.

⁴⁵ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1930 évi április hó 10-én tartott II. rendes (...) üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1929–1930, 8/a, 35. köt. 104–109.

1931-ben akadt egy olyan egyetemi hallgató, aki Petőfi Sándor *Az apostol* című művéről írott dolgozatában „Petőfit, Madáchot, Adyt stb. ideális kommunisztának tüntette fel; felelősségre vonatván, kitünt, hogy egy korlátolt, de alapjában véve jóakarató ifjú eltévelyedéséről van csak szó, s ezért [Hekler Antal professzor] az eljárást ellene beszüntetni javasolja. Vallomása azonban azt mutatja, hogy a Hunfalvi [sic]-kollégiumban, amelynek tagja, egy kommunista érzelmű társa hatott rá és másokra is. Nem lehet túrni, hogy a felvidéki egyesületek költségén fenntartott internátusban ily eszmék vessenek gyökeret. Javasolja tehát, hogy az egyetemi Tanács hívja fel a rendőrség figyelmét e jelenségekre.”⁴⁶

⁴⁶ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1931. évi június 20-án tartott III. rendkívüli (...) üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1930–1931, 8/a, 36. köt. 164–165.

Méhelý Lajos jelentése a nők egyetemi felvételét is korlátozni javasolta: „Nők csak 21. életévük betöltése után és csakis minden tárgyból jeles érettségi bizonyítvány alapján vehetők fel, de akkor is legfeljebb a férfi hallgatók 5%-a arányában.”⁴⁷ A nő hallgatók felvételét 1919 és 1921 között mások is korlátozni igyekeztek, így Szinyeyi József 1919. december 19-i hozzászólásában, s a következő tanévben a gyógyszerész nő hallgatók felvétele tárgyában a fizikokémikus Bugarszky István (1868–1941) professzor is, aki szerint „a nők mint gyógyszerészsegédek kiválóak, de gyógyszerterek önálló vezetésére nem alkalmasak”.⁴⁸

A budapesti kir. m., utóbb Pázmány Péter Tudományegyetem tanári kara konzervatív testület volt, konzervatív értékekkel és tekintélyelvű mentalitással. A kari ülésen csak rendes és rendkívüli tanárok vettek részt, aminthogy a tanszékek lényegében a professzorból álltak. A rendes tanárok méltóságos urak voltak, s a dúsan jövedelmező V. fizetési osztályba tartoztak. 1930–31-től visszaállították a tanács tagok hivatalos díszruhájának viseletét. A talár viseletét csak a tanács tagok számára javasolták, a díszmagyar viseletét a legtöbb hozzászóló már nem kívánta bevezetni, mivel az – a művészettörténész Gerevich Tibor (1882–1954) szavaival – „a legújabb idők kreációja, s nem felel meg a régi nemzeti viseletnek”.⁴⁹

A kar hangoztatta ugyan autonómiáját, de végül is meghajolt a politika előtt. Az egyházjogász Serédi Jusztinián (1884–1945) hercegprímásnak az Egyetemi Tanács maga vitte el a tiszteletbeli doktori oklevelet a bíboros budavári palotájába, 1929-ben;⁵⁰ ugyanazon évben az egyetem nem küldött képviselőt a prágai szláv filológiai kongresszusra, „mivel a kongresszus határozottan pánszláv jellegű és a jelenleg cseh pozsonyi egyetemen nyer befejezést”.⁵¹ 1942-ben az egyetem elégtételt szolgáltat a történész Hóman Bálint (1885–1951) kultuszminisztert pályatársától, Mályusz Elemértől (1898–1989) ért sérelem ügyében.⁵² Kivételek is adódtak azonban, így a Teleki Pál gróf (1879–1941) magántanári habilitációjának elbírálásakor folytatott vitában 1921 tavaszán, röviddel Teleki első miniszterelnöksége után;⁵³ vagy a gróf Apponyi Albert (1846–1933) béke-Nobel-díjára tett ismételt javaslat elutasításakor, 1930 áprilisában.⁵⁴

⁴⁷ Idézet dr. Méhelý Lajos előadói jelentéséből, 1920. július 5. Jegyzőkönyv a budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Bölcsészeti Karának 1920. július 5-én (...) tartott XII. rendkívüli üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 277–290.

- ⁴⁸ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1920. szeptember hó 30-án (...) tartott II. rendkívüli üléséről, ELTE Lt. BTK jkv, 1920–1921, 8/a, 26. köt. 17–18.
- ⁴⁹ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1931. évi március hó 12-én tartott VI. rendes (...) üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1930–1931, 36. köt. 83–86.
- ⁵⁰ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1929. évi november hó 21-én tartott II. rendes (...) üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1929–1930, 8/a, 35. köt. 40.
- ⁵¹ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1929/30 tanévi szeptember hó 7-én tartott I. rendkívüli üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1929–1930, 8/a, 35. köt. 12.
- ⁵² Jegyzőkönyv a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1942. február 20-án tartott I. rendkívüli (...) üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1941–1942, 47. köt. 73–76.
- ⁵³ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. M. Tud. Egyetem Bölcsészeti Karának 1921. évi május hó 9-én (...) tartott V. rendes üléséről, ELTE Lt. BTK jkv, 1920–21, 8/a, 26. köt. 182–183. Teleki Pál gróf először 1920. július 19-től 1921. április 14-ig volt Magyarország miniszterelnöke. Lásd Bölöny József: *Magyarország kormányai 1848–1992* (4. kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992), 87–88.
- ⁵⁴ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának 1930. évi április hó 10-én tartott VII. rendes (...) üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1929–1930, 8/a, 35. köt. 99.

A trianoni békeszerződés aláírása előtti napokban a bölcsészkar már tájékozva volt a békefeltételekről. Angyal Dávid, a leköszönő történész-dékan 1920. június 1-jén nagyhatású beszédben óvta a kart attól, hogy osztozzék a magyar közvélemény öncsaló optimizmusában, amellyel e „szörnyű állapotot könnyen megdönthetőnek, csak ideiglenesnek, hamar elmúlónak tekinti. (...) A történeti példák nem találóak. (...) Ma nincs európai hatalom, mely helyre akarná állítani Szt. István birodalmát és a vezető nemzetek köreiből gyöngé a rokonszenv irántunk. A tőlünk elszakadt magyarság pedig oly nemzetek kezébe jutott, akik mindazt elkövetik ellene, amivel hajdan a magyarság nemzetiségi politikáját megrágalmazták. (...) Most (...) valóban ördögi ellenségekkel van dolgunk, kik három felül [sic] körülzártak, fogyasztanak és számító következetességgel vesztünkre törnek. Az európai politika ezen nem botránkozik meg.

A magyart úgy tekinti: mint a németnek természetes szövetségesét s a míg s a mennyiben a német hatalom aléltségát szükségesnek látja, addig és annyiban óhajtja, hogy a három ránk uszitott véreb testünket szakgassa.” Angyal Dávid előre látóan intette józanságra tanártársait: „A magunk katonai erejével vissza nem szerezhethük azt, amit elvesztettünk. Szövetségesünk nincs, ellenségeink bármily hitványak, sok fegyverre és igen erős szövetségeseinkre támaszkodnak. Az új szomszéd államok felbomlását sem szabad közeli lehetőségnek tekintenünk. A nemzeti szellemnek erélye, mely őket fölemelte, nem lankad el egyhamar.” A történetíró az új helyzetben hosszas várakozást, „több nemzedékre terjedő korszakot” vizionált, s ebben nagy feladatot látott az egyetem előtt: „a nagy megpróbáltatások korszakát azzal kell töltenünk, hogy megerősödjünk szellemi és erkölcsi kultúránkban.”⁵⁵

⁵⁵ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1920. június 1-jén (...) tartott (...) üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1919–1920, 8/a, 25. köt. 229–233.

Angyal szavait a kari üléseken szokatlan módon taps és éljenzés követte. A két világháború közötti időszak magyar társadalom- és kultúrtörténetét nem lehet megérteni Trianon és a Trianonra adott reakciók folyamatos figyelemmel kísérése nélkül. A tragikus nemzeti katasztrófa mindvégig át- meg átjárta az egyetem életét, a korszak szellemi elitjének gondolkodását is, és nemigen akadt kortárs, aki képes lett volna kivonni magát a rendkívüli terület- és emberveszteség hatása alól. A huszadik század harmincas éveinek végétől megvalósuló részleges visszacsatolásokat az egyetem s a kar szinte természet-szerűen egyöntetű, kitörő lelkesedéssel fogadta, éljenezte mindkét bécsi döntést, különösen Kolozsvár visszatértét, és kifejezte „a nagy nemzeti örömujjongás reánk eső részét”.⁵⁶

⁵⁶ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettu

dományi Karának 1938. évi november 25-én tartott III. rendes üléséről. ELTE Lt.

BTK jkv, 1938–1939, 8/a, 34. köt. 42–44.; Jegyzőkönyv a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1940. évi szeptember hó 11-én tartott (...) I. rendkívüli üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1940–1941, 8/a, 46. köt. 3–4.

Eckhardt Sándor (1890–1969) professzor, a francia nyelv és irodalom tanára, az az évi dékán javaslatára a kar jegyzőkönyvbe iktatta „hálás hódolatunkat vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó úr Ő Főméltósága iránt, ki erélyes kézzel és nagy bölcsességgel vezette e sorsdöntő napokban országunk ügyeit és (...) hálával kell megemlékeznünk a baráti nagyhatalmakról is, elsősorban Olaszországról és annak zseniális vezéréről, Mussoliniról, kinek hűsége, erélye és államférfiúi lángelméje oly eredményesen támogatott bennünket

a baráti Németország és annak nagy vezére, Hitler Adolf égisze alatt folyó bécsi tárgyalásokon”.⁵⁷

⁵⁷ Jegyzőkönyv a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1938. évi november 25-én tartott III. rendes üléséről. ELTE Lt. BTK jkv, 1938-1939, 8/a, 44. köt. 43.

Hekler Antal panaszokkal teli, nehéz szívvel, de bizakodón fejezte be az egyetem sorskérdéseivel foglalkozó munkáját 1931-ben. Úgy érezte, hogy az egyetem nehéz, vergődő helyzetben van, és ebben nem maradhat magára. „[L]ehetetlen, hogy azok az alkotásra hivatott, vezető közéleti férfiak, akik ennek az Alma Maternek a neveltjei, éppen a budapesti egyetemet számúzték volna szívékből, lehetetlen, hogy a nemzet részvétlenül nézze annak a egyetemnek a küzdelmét és vergődését, mely művelődésének századokon át hűséges magvetője volt s mely (...) a magyar ifjúság önművelésének és lelki fejlődésének mai mostoha sorsában is legnagyobb szerű iskolája és legbiztosabb irányítója. A budapesti Pázmány-egyetem, mely századokon át összeforrott nemzetével, bizalommal várja azt a nemzet egész lelkében fogant »nagy elhatározást«, mely fejlődése útjából elhárítja majd azokat az akadályokat, melyek történelmi hivatásának teljesítését a mai időkben oly végzetesen megnehezítik.”⁵⁸

⁵⁸ Hekler Antal: i. m. 30.

Hogy ennek az ellenkezője történt, az egyetemünk legnagyobb katasztrófája. Külön tanulmányt igényelne a korszak szörnyű befejezésének bemutatása, az oda vezető út végének hiteles dokumentálása. Erre ez alkalommal, az adott keretek között nem keríthettem sort, de jelen volt a konferencián Székely György professzor, aki a szemtanú és az áldozat hitelességével szólt ezekről a borzalmas évekről. Ezúttal én a korszak kezdetét helyeztem a figyelem középpontjába, azt az időszakot, amely kijelölte és megszabta a tragédiához vezető utat.⁵⁹

⁵⁹ Megköszönöm Szögi Lászlónak, az MTA Egyetemtörténeti Kutatócsoportja tudományos vezetőjének, az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár korábbi főigazgatójának kutatási szaktanácsait, valamint Székely Hunornak, az ELTE Egyetemi Levéltára levéltárosának kutatómunkámhoz nyújtott készséges segítségét.

